

Pojam prava u marksističkom diskursu

U okviru predavanja danas tematiziramo pojam prava u marksističkom diskursu, prvo ćemo ukazati na predmet i metod marksističkog diskursa. Potom aktualiziramo relaciju između prava i socijalne strukture društva. U zaključnom dijelu predavanja izlažu se premise marksističkog diskursa u promjeni sadržaja pojma prava.

Ključne riječi: pravo, marksistički diskurs, istorijski materijalizam, dijalektički materijalizam, socijalna revolucija, diktatura proletarijata, socijalne klase;

Marksizam kao jedna cjelovita, sveobuhvatna teorija o društvu i državi predstavlja sintezu mnogih socijalno ekonomskih i političkih učenja i njihovu specifičnu redukciju sa stajališta potreba i interesa čovjeka i društva u 19. i 20. stoljeću. Predstavnici ovog teorijskog pravca su Karla Marks i Fridrih Engels. Njihov je najdosljedniji teorijski pristalica Vladimir Ilić Lenjin a po velikome mnoštvu teorijskih pristalica ovog pravca u filozofiji, sociologiji, političkoj ekonomiji etc. Ovaj teorijski pravac je dobila ime „marksizam“ po njegovom osnivaču Karlu Marksu.

Marksistička teorija o društvu i pravu

Trajna pažnja Marksa prema ekonomskoj uslovljenosti istorijskih fenomena odredila je bit marksizma i proizvela zaseban mentalitet pristalica tog učenja koji nazivamo marksističkim mentalitetom. Pred nekim književnim djelom, religijskim pogledom, umjetničkom slikom marksist je uvijek doveden pred zadatak da odredi u kakvu su odnosu te duhovne tvorevine s ekonomskom strukturom društva, te misli da ih samo na takav način može učiniti razumljivim. Ta metoda koje je definisana kao istorijski materijalizam nikako ne pretpostavlja da književno djelo, religiozno uvjerenje, umjetnička slika iscrpljuju svoje značenje u svom odnosu s ekonomskom osnovom društva na kojoj nastaju, kao da su puki mehanički odraz zbilje. Ona samo pretpostavlja da bez osvrta na ekonomsku bazu to značenje u dovoljnoj mjeri ne bi bilo shvaćeno. Marksisti se u tom smislu postavljaju kao istoričari, odnosno snažno apostrofiraju istorijski reletivizam. Istorijom se determiniše i sistem vrijednosti. Nema vrijednosti koja se ne manifestuje u vremenu i koja ne bi prolazila

s vremenom. Stoga što vidite veze i odnose različitih nivoa društva i zbog smisla za historijsko događanje, marksist je dijalektičar, s datom sklonošću da razmišlja prema unaprijed datoj matrici totaliteta. Svo ovo marksist naziva naučnim metodom i poput religijske dogme insistira na tom stavu i nazivu. *Temeljna ideja Marksa da je ekonomska proizvodnja osnova političkoj i intelektualnoj istoriji, istorija kao istorija klasnih borbi, gdje je oslobođenje proletarijata shvaćeno kao emancipacija čovječanstva* iskazana 1848. godine u Komunističkom manifestu, s metodološkog aspekta je razrađena u Kapitalu.

Sada, pak, marksistička naučnost u Kapitalu, obilježena je, osim strogim kvantitativnim postupcima i posebnim metodološkim načinom, davanjem prvenstva ekonomskim faktorima u historijskom i dijalektičkom istraživanju. Ovdje je riječ o ponovnom promišljanju i ponovnom navođenju podataka utvrđenih prema matrici totaliteta, zapravo izvlačenje nagomilanih podataka prema odabiru i vrijednosti kroz njihovu elaboraciju.

Apsolutizacija istorije proizvodi jednu vrstu marksističkog historicizma s izričitim etičko-političkim stavom za koji se, s pravom, može reći da je čvrst, po svojoj snazi imanentan konzervativnom mentalitetu. Iz marksističkog mišljenja proizilazi kritika utopije, uopšteno kritika formi različitih društava. *Marksistička kritika se promovise u revolucionarnu jer ima intenciju radikalno promijeniti odnose vlasništva, a u skladu s tim i način postojećeg života, ali ne uključuje nikakvo prethodno odbijanje svijeta prije nego što ga promijeni.* Zahtjev za radikalnom promjenom svijeta i uklapanje u ono pozitivno na šta taj svijet upućuje, osnovna je protivrječnost marksizma i njegove pseudonaučne politike. Marksistička politika je dakle racionalna, ali to nije neka neizbježnost što se postavlja van historijskog procesa, jer proizilazi iz činjenice. U samom marksizmu *djelovanje proletarijata, samo po sebi, izgleda sasvim jasno i za razliku od prethodnih revolucija, to djelovanje je teorijski izloženo kao djelatnost subjekta - koji posjeduje svijest o sebi, sposoban da ostvari djelotvorne univerzalne ciljeve.* Dakle, marksistička konstatacija da svijest proletarijata o njegovim historijskim univerzalnim ciljevima treba biti unesena izvana, od političke partije i sistem izlaganja da proletarijat posjeduje svijest o sebi u ostvarenju univerzalnog cilja je druga kapitalna protivrječnost marksizma. *Isticanje ekonomskog faktora u interpretaciji svih sfera života predstavlja bitnu odliku marksizma.*

Marks je u istraživanju društvenih pojava, u otkrivanju suštine i zakona pojave, koristio dijalektički metod. Dijalektika u marksističkoj doktrini se definiše kao dijalektički materijalizam, što znači znanje o opštim zakonima razvitka prirode, društva i ljudskog mišljenja. Dijalektičkom metodom Marks će doći do opšteg rezultata poimanja društva koje će reljefno izraziti u Predgovoru djela Prilog kritici političke ekonomije gdje piše: „Način proizvodnje materijalnog života uslovljava proces društvenog, političkog i duhovnog života uopšte. Ne određuje svijest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest.“ (K. Marks, Predgovor Prilogu kritičke političke ekonomije, K. Marks/F Engels, Izabrana djela u dva toma, I tom, Kultura, Zagreb, 1949., str. 319.). Otuda Marks pravo, moral, religiju ne smatra samo zamišljenom projekcijom neke neostvarene ljudske biti nego ti fenomeni nadgradnje reprodukuju posebna činjenična stanja. Nije dovoljno biti svjestan da bi se efektivno prevladala religija, pravo ili moral već se treba ustrajati da se dokine materijalna osnova koja podržava i proizvodi pravo, moral i religiju. U kršćanstvu, naprimjer, čovjek prepoznaje samog sebe preko jednog posrednika, Krista: to kretanje u krugu nije ništa drugo nego fantastično ostvarenje ljudskog bića, koje se ne može ozbiljiti kao čovjek zbog pritiska socijalno ekonomskih sila kojima je potčinjen. Prema Marks, u ekonomskoj sferi, u političkoj ekonomiji je ključ za razrješenja religijske sfere, morala, pravne i političke nadgradnje društva. Po Marks, istorijski razvoj se odvija u pravcu sve složenije proizvodne organizacije društva, koja proizvodi i jedno važno teorijsko stajalište – samo kategorija razvijenih društava je moguće shvatiti društva iz prošlosti. Samo potpuna svijest o sadašnjem razdoblju, piše Marks, omogućava poimanje prošlih razdoblja, a potpuna svijest se zadobija kad počinje samokritičnost postojećeg razdoblja.

Marks u analizi buržoaskog društva i prava otkriva njihov antagonistički karakter, odnosno da se oni temelje na odnosu gospodarstvo ropstvo između kapitalista i proletera. Zbog svoje antagonističke biti kapitalistički način proizvodnje treba biti oboren kroz socijalnu revoluciju, da bi ustupio mjesto novom društvu koje se ne temelji na antagonizmu. U vezi s tim društveno ekonomskim procesima odvija se fenomenologija duha, odnosno, čovjek živi pustolovnim načinom života podnoseći nužnost proizvodnih procesa, ali postajući postepeno svjestan svoje situacije i usmjeravajući svoj aktivizam ka samooslobođenju, uspostavljanju vlasti nad anarhijom kapitalističkog načina proizvodnje. Komunističko društvo koje projektuje Marks,

nasuprot, buržoaskom, ne tiranizira individuuma, nego je u njegovoj funkciji. Marks je u proučavanju buržoaskog društva utvrdio osnovne teze marksističke ekonomije - teoriju vrijednosti i zakon razvoja kapitalističkog društva. *Roba je opšti oblik kapitalističkog načina proizvodnje. Vrijednost neke robe proističe iz količine društveno potrebnog rada za proizvodnju te robe.* U kapitalističkom društvenom odnosu, radna snaga koju radnik prodaje neovisno od svoje volje, zbog ekonomske nužnosti postaje roba. *Specifičnost radne snage kao robe leži u tome što u toku radnog vremena daje proizvodnu vrijednost koja je veća od njene plaće. U proizvodnom procesu rad je jedino izvor vrijednosti i, prema tome, bogatstva. Drugi faktori proizvodnje, sirovine, postrojenja, mašine - sredstva za proizvodnju ne proizvode novu vrijednost, oni samo reprodukuju svoju vrijednost.* Opšta matrica proizvodnje buržoaskog društva je veoma jednostavna: kapitalist ulaže vlastiti novac da bi kupio radnu snagu, sirovine, mašine, i time proizvodi robu da bi ostvario dobit. Ipak, taj proces je prije sve drugo nego statična harmonija. Konkurencija na tržištu, prodaja robe ispod cijene, koncentracija kapitala u sve manje ruku, čine lov na višak vrijednosti sve težim. Proizvodnja sadrži konstantu svog sve većeg uvećanja. To rezultira u zahtjevu za većim zaposlenjem radne snage, a taj zahtjev za potražnjom radne snage povećava joj cijenu. Povećanje cijene radne snage smanjuje višak vrijednosti, a to utiče na dalji tok finansiranja proizvodnog procesa - proširene reprodukcije. Dakle, riječ je o dosta kompleksnom i polivalentnom kapitalističkom proizvodnom procesu, ekonomskoj zakonitosti s mogućnošću novih proizvodnih ciklusa s niskim najamninama i, u vezi s tim, povećanju viška vrijednosti. Riječ je o novoj proizvodnoj ekspanziji. Ta se izmjena proizvodne stagnacije i proizvodne ekspanzije dešava u desetogodišnjim ciklusima. *Društveni odnos stagnacije s masom nezaposlenog radništva Marks definiše društvenim zakonom - stvaranje industrijske rezervne armije koja je ugrađena u temelje kapitalističke proizvodnje. Za Marksa, kapitalistički način proizvodnje ne zapada samo u periodične krize nego zapada u jednu opštu krizu, a to je tendencija sklonosti ka samouništenju. Samouništenje kapitalizma je rezultat tendencijskog pada profitne stope, a profitna stopa naginje smanjivanju zbog mehanizacije, tehničkog progresa koji prisiljava kapitalistu da ulaže sve više kapitala u nabavku novih strojeva.* Ipak je nesumnjivo da Marks opisuje kapitalističku proizvodnju kao proizvodnju sa sve većim vlastitim protivrječnostima. A te protivrječnosti su rezultat kapitalističkog načina proizvodnje koji teži maksimalnoj ekspanziji, koja nije cilj nego sredstvo, jer je cilj oplodnje

kapitala, proizvodnja profita. Ocrtava se jedna alternativa: s jedne strane anarhija kapitalističke proizvodnje i, s druge strane mogućnost jednog višeg oblika proizvodnje, prema kojem tendencijski ide, predlaže ga i priprema anarhiju. Da li je moguće da anarhija proizvede viši oblik proizvodnje koji je Marks definisao kao plansku proizvodnju? *Ova alternativa se ostvaruje kroz tendenciju koncentracije kapitala u sve manjem broju ruku i otuda slijedi eksproprijacija slabijeg od strane jačeg: prvo je ekspropirao nezavisnog proizvođača faze prvobitne akumulacije, zatim ekspropriše kapitalistu koji se ne može suprotstaviti konkurenciji.* Kroz koncentraciju kapitala, sve je manje kapitalista sa znatno uvećanim kapitalom. *S druge strane, kada je riječ o centralizaciji kapitala, onda je riječ o racionalizaciji proizvodnje; rad je sve bolje organizovan a njegova se produktivnost postiže sve savršenijim tehnikama.* Opšta rezultanta te racionalizacije znči da rad postaje sve društveniji, radnici znatno ujedinjeniji proizvodnim procesima u kojima sudjeluju i prema tome postaju međusobno jednaki i solidarni. Nasuprot kapitalističkoj centralizaciji vlasništva na strani rada, imamo socijalizaciju. Ne samo to, nego i uslove nesigurnosti udruženih radnika, njihovo siromaštvo, opasnosti kriza i nezaposlenosti, što postepeno čini nesnošljivim radnički položaj, te ga ekonomskom nužnošću, opštom tendencijom, prisiljavaju da ga mijenja, da prisvoji sredstva za proizvodnju. *Sa stalnim opadanjem broja kapitalističkih magnata koji nasilno prisvajajui monopolizuju sve prednosti tog preobražajnog procesa raste masa bijede, pritisaka, degeneracije i eksploatacije, ali i pobuna radnika koja stalno nabujava i koju sam mehanizam kapitalističkog procesa proizvodnje školuje, ujedinjuje i organizuje.* Centralizacija sredstava za proizvodnju i podružtvljavanje rada dostižu tačku na kojoj više ne mogu podositi kapitalističku ljusku i razbijaju je. Kuca posljednji čas kapitalističkog privatnog vlasništva. Eksproprijatori bivaju ekspropirani. Iz ovoga se vidi jedna jasna tendencija uzročno posljedične veze, predviđanje revolucije je rezultat rastuće bijede.

Što se tiče predviđanja revolucije, mada je Marks promovira gromoglasnim ushićenim tonom, ono nije proročko. Zakon kapitalističke produkcije je kao i svaki ekonomski zakon, za Marksa samo tendencijski zakon: „Kao i svaki drugi zakon“, piše Marks, „i njega u toku njegova ostvarenja mijenjaju mnogostruke okolnosti, analiza kojih ne spada ovdje“. Predviđanje se, dakle, pravi na određenom stepenu apstrakcije koja ne dopuštva svoju

neposrednu primjenu na historijske situacije. Treba primjetiti da se ovdje zakon odnosi na koncentraciju sredstava za proizvodnju i na odnos socijalizacije rada i eksproprijacije eksproprijatora. Kad piše o tendencijskom zakonu osiromašenja radništva Marks ne govori o nekom apsolutnom osiromašenju, ono je relativno. Visina bogatstva što odlazi na najamnine teži da se smanji u odnosu na cjelokupno bogatstvo. *Masa bijede o kojoj piše Marks što je nužno reprodukuje centralizacija kapitala je nezaposleni proleterijat, radništvo isključeno iz proizvodnje. S druge strane unutar buržoaske klase postoji stanovita evolucija ili, prije, stanovita involucija: klasičnog kapitalistu poduzetnika zamjenjuje kapitalist finansijer koji ubire dividene.* Mjesto klasičnog kapitaliste nastupa jedna nova figura, upravljač, budući tehnokrat, koji je stran kapitalističkom vlasništvu i, gledano kroz prizmu ekonomskih klasifikacija, upravljač je je plaćenik, mada se po načinu života i mentalitetu može svrstati među buržuje.

S nastupanjem upravljača, kada se pravne i tehničko administrativne funkcije odvajaju od vlasništva kapitala, za Marksa nastupa i posljednja faza kapitalizma, trenutak njegovog opadanja i nagovještaj njegova prevladavanja. Za razliku od Komunističkog manifesta koji prava apologija buržoazije kao faktora proresa, Marks u Kapitalu pokazuje da historijska djelotvornost ima svoje granice, a te granice dostižu najvišu stepen s finansijskim kapitalom. S finansijskim kapitalom nastaju akcionarska društva, što znači ukidanje kapitalističkog načina proizvodnje koja je, dakle, samo jedno protuslovlje koje se samo i razara, što se na prvi pogled predstavlja kao jednostavni momenat prelaza ka novom načinu proizvodnje. Marks, dalje, kroz moralizatorsku kritiku piše o moralnoj dekadenciji finansijske buržoazije: „Cijeli jedan sistem prevara i spletki koje imaju za predmet osnivanje akcionarskih društava, emisiju i trgovinu akcija. To je privatna proizvodnja bez kontrole privatne proizvodnje. *Odvajanje rada i vlasništva sada je već potpuno i potreban je samo jedan korak kako bi proizvođači prisvojili sredstva za proizvodnju i racionalno planski ih stavili pod svoju kontrolu. Veliki emancipatorski događaj, što ga je počela buržoazija, stiže do svoje kulminacije; kapitalizam biva uklonjen i čovjek - udruženi proizvođač postaje gospodar svoga rada, a time i društva u cjelini.* U akcionarskim je društvima funkcija odvojena od vlasništva kapitala, a kao posljedica toga i rad je potpuno odvojen od vlasništva sredstava za proizvodnju i od viška vrijednosti. Ovaj rezultat najvišeg razvitka kapitalističke

proizvodnje je nužan momenat prelaza radi pretvaranja kapitala u vlasništvo proizvođača, ali ne više kao privatnog vlasništva pojedinačnih proizvođača, nego kao vlasništva koje im pripada kao udruženim proizvođačima, kao neposrednog društvenog vlasništva. Osim toga, to je momenat prelaza na pretvaranje svih funkcija koje su u procesu reprodukcije još povezane s vlasništvom kapitala, u jednostavne funkcije udruženih proizvođača, u društvene funkcije. U koncipiranju novog društva o kojem piše Marks, utemeljenog na društvenom vlasništvu koje se nalazi pod kontrolom neposrednih proizvođača, očito da je riječ o sadržaju koji je preuzet od Sen Simona.

Socijalna emancipacija ljudskog praksisa

Antagonizam klasa je pokretačka snaga istorije i njene dinamike. Marks u Manifestu apostrofira da je istorija dosad bila istorija klasnih borbi; borbi tlačitelja i potlačenih, patricija i plebejaca, barona i kmetova, napokon buržoazije i proletarijata. Antagonističke klase ne možemo sresti u čistom stanju (to je samo kriterij dijalektičke analize) u istorijskoj stvarnosti. Marks ne govori samo o buržoaziji i proletarijatu, nego i zemljišnim posjednicima, seljacima, finansijskoj aristokratiji, sitnoj buržoaziji i lumpenproletarijatu.

Riječ je o društvenim gupama koje tendiraju da se rastvore u tom temeljnom odnosu proletarijata i buržoazije. *Pravi akteri savremene istorije su buržoazija (kapitalisti) i proletarijat (radnici). Socijalne klase djeluju istorijski da bi ostvarile svoje interese i svoju vlast, ali sve dok se nije pojavio proletarijat one su djelovale bez jasne svijesti o svojim ciljevima. Ideologija svake klase je u nekoj mjeri definisana kao lažna svijest, u tom smislu što odražava interese te klase, ali je svoje interese predstavljala kao opšte interese društva. Marks je smatrao da nije moguće prevladati ideologiju kao lažnu svijest bez prevladavanja buržoaskog načina proizvodnje. Ta lažna svijest nije svjesna laž, već je riječ o lažnoj svijesti po tome što ona izražava otuđene i postvarene odnose u društvu, odnose gdje robe, stvari vladaju ljudima, a ne ljudi stvarima, robama. Dakle, ti socijalni odnosi nisu prirodni, ljudski, nego su iskvareni, lažni odnosi klasne strukture društva, pa je saglasno toj činjenici, ideologija koja reflektuje te socijalne odnose lažna svijest. Ideologija kao lažna svijest pokazuje svoju pravu prirodu samo onda kad određeni društveno istorijski oblik društva dolazi u svoju krizu. Po Marksu, s nastajanjem klasne svijesti proletarijata buržoasko društvo i njegova ideologija*

manifestuju se u svojim pravim granicama. Međutim, nije pretpostavka, nego je istorijska činjenica isto se do dogodilo i sa ideologijom proletarijata. Iako je Marks apostrofirao da svijest proletarijata nije lažna svijest, istorijske činjenice su potvrdile, s padom socijalizma u Evropi krajem 20. stoljeća, da marksistička doktrina sadrži ideološke obmane. Oспорavajući da proleTERSka ideologija izražena u doktrini marksizma sadrži ideološke obmane, Marks je pretendirao na naučni, a ne na ideološki karakter svog učenja. Međutim, istorijska praksa ga je opovrgla, praksa kao indikator istine. Sasvim je prirodno koliko god se nastoji racionalizirati politička akcija u strogom smislu riječi - da ona ne može imati tako jasnu svijest da unaprijed shvati rezultat procesa koji je pokrenula, na što je marksizam silovito religijsko političkom snagom pretendirao. Da je riječ o silovito nadahnuću, vidi se iz Marksovog shvatanja: *da proletarijat ne može osloboditi sebe a da ne oslobodi cijelo čovječanstvo. To oslobođenje jeste ostvarenje marksističke filozofije kao proleTERSke klasne ideologije proletarijata, a proletarijata kao materijalne snage filozofije. Da bi proletarijat postao čovječanstvom bez klasa, potrebno je podudaranje teorije/filozofije i materijalne osnove; revolucijama je zapravo potreban jedan pasivan element, materijalna osnova.*

U Komunističkom manifestu decidirano stoji da komunisti koji nad ostalom masom proletarijata prednajče u shvaćanju uslova, toka i opštih rezultata proleTERSkog pokreta, imaju za prvi neposredan cilj izgradnju proletarijata u klasu. Dakle, klasna svijest koja je jasna kod komunista, susreće se s potrebama proletarijata i konstituiše proletarijat kao klasu. S Marksovim Kapitalom političko se djelovanje proletarijata temelji na ekonomskoj nauci, a ujedno i na pretpostavci o premoći ekonomskog faktora nad drugim formama stavova i djelovanja. Ova Marksova opšta matrica društva i društvenog djelovanja je direktno hegelijanskog porijekla, odnosno matrica o određenoj nesavršenoj, ali, u suštini, pravilno upravljenoj svijesti i to o određenoj užoj prosvijećenoj grupi koja tu svijest predstavlja i njome vlada. *Socijalno političko djelovanje proletarijata nije subjektivistički akt, to je racionalna akcija, koja kao kriterij racionalnosti, uzima spoznaju istorijskog progressa koji pretpostavlja probleme nezadovoljstva radništva i koji pokazuje rješenje tog problema u dokidanju privatnog vlasništva, konstituciji društvene proizvodnje pod vlašću udruženih proizvođača. Prva faza tog novog socijalnog i pravnog porekta je socijalizam - diktatura proletarijata. Pravne norme u ovoj fazi razvoja društva osiguravaju vlast radničke klase kako*

političku tako i njeno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Otuda pravo ima funkciju zaštite vlasti radničke klase.

U odnosu na političke institucije, Marks daje prednost demokratskim institucijama, i to; prvo, u okviru vlasti buržoaske klase on daje prednost demokratskoj republici, čak predlaže proletersku taktiku zajedničke borbe radništva i buržoazije protiv monarhije; drugo, *prvu fazu socijalizma definiše proleterskom diktaturom koja nije ništa drugo nego forma neposredne demokratije i vladavine demokratskim sredstvima. Diktatura proletarijata bila bi, u biti vladavina radništva, proizvod klasne borbe, proizvođača protiv eksploatatorske klase, konačno pronađen politički oblik u kojem je moguće izvršiti ekonomsko oslobođenje rada. Pošto se otuda mijenjanjem ekonomske osnove mijenjaju i načini života i osjećanja, sasvim je logično što se komunističko društvo predstavlja kao rješenje otuđenja i postvarenja buržoaskog društva. Marks je pod pojmom otuđenja podrazumijevao: otuđenje radnika od svog rada, otuđenje radnika od sredstava za proizvodnju, otuđenje proizvoda rada od radnika i otuđenje čovjeka od čovjeka.*

Kada sredstva za proizvodnju pređu u ruke i pod kontrolu radnika, cjelokupna sfera otuđenja će biti prevladana. Komunističko društvo bit će međunarodna asocijacija udruženih proizvođača zasnovana u interkontinentalnim razmjerama. Komunističko društvo nije političko društvo. Tim stajalištem Marks se veže na antipolitičku tradiciju političke misli, koja potvrđuje prvenstvo društva i njegovih formi društvenosti u odnosu na državu. Za Marksa država i pravo nisu ništa drugo, nego u rukama vladajuće klase, sredstvo potlačivanja i prema tome nestat će s nestankom eksploatacije čovjeka od čovjeka. Obličje procesa društvenog života, odnosno procesa materijalne proizvodnje, skinut će sa sebe mistični veo samo kada kao proizvod slobodno udruženih ljudi bude stajao pod njihovom svjesnom planskom kontrolom. Dakle, racionalizam imanentan kapitalističkom načinu proizvodnje jeste instrumentalni racionalizam, to je racionalizam formalne jednakosti i formalne slobode pravnog života. Formalizam slobode čovjeka ogleda se u tome da je čovjek slobodan u dvostrukom smislu riječi: slobodan od sredstava za proizvodnju i slobodan da svoju radnu snagu prodaje kome želi. Očigledno da je ovdje riječ o utopijskim elementima Marksova socijalnog učenja. Iz naprijed napisanog teksta se vidi da je komunizam kontrolisana materijalna i planska proizvodnja, za razliku od kapitalističke proizvodnje koja je anarhična

i slijepa, jer je ugrađena u svrhu profita. Komunističko društvo je u potpunosti razvilo proizvodne snage do svog apsolutnog savršenstva, pa svojstveno tome i čovjeka kao osnovnu proizvodnu snagu. *U kapitalizmu rad je nužnost, u komunizmu prava životna potreba razvoja svih čovjekovih sposobnosti. U komunizmu ćemo tako imati kompletnog, svestranog čovjeka, sa razvijenim svim svojim sposobnostima što neće biti ograničene materijalnim potrebama, jer je komunizam razvijao proizvodne snage da se život odvija za razliku od socijalizma svakome prema njegovom radu, na principu svakome prema potrebama.* Formulacija marksističke doktrine svakome prema radu, koja je svojstvena za prvu fazu komunističkog društva, još uvijek je buržoaska formulacija, koja se bira o jednoj apstraktnoj mjeri vrednovanja, što je upravo rad na koji se svode sva davanja i distribucija. Ova formula svakome prema radu je prisilna formula, imanentna društvu koje ima potrebu da nemetne propise, društvenu akciju i poticaje za dostizanje određenih ciljeva.

Jedan od velikih dometa kapitalističkog načina proizvodnje jeste razvoj krupne industrije koja, usljed ekonomskih zakonitosti, dovodi do premještanja kapitala i rada iz jedne grane u drugu i, prema tome, dovodi do promjene radne funkcije. U suštini se radi o promjenama koje su izazvane ekonomskom nužnošću, ali, ipak takve da „na mjesto jednostranog pojedinca, pukog sredstva neke detaljne društvene funkcije, postavi potpuno razvijenog pojedinca za kojega su različite društvene funkcije načini djelatnosti koji se uzajamno smjenjuju.“ I u ovom citatu iz Kapitala se vidi uloga krupne industrije koja priprema svestrani razvitak pojedinaca u budućem komunističkom društvu. *Marksov čovjek će, dakle, biti sposoban da bude slikar, ribar, kamenorezac, stolar, sposoban za mnoge stvari, razvijen u više pravaca, tako da je i jedno i drugo, ali da nije subjekt nijedne određene funkcije.* U trećem tomu kapitala, Marks u ljudskoj djelatnosti razlikuje jednu fazu rada, upravo materijalnoga, koji ima za cilj proizvodnju predmeta za zadovoljavanje prirodnih potreba i jednu fazu slobodnog razvoja individualnih sposobnosti. Prava faza koja je racionalno organizovana ostaje još „carstvo nužnosti“. Iznad nje počinje razvoj ljudskih sposobnosti, što je cilj sam za sebe, istinsko carstvo slobode koje, međutim, može nastati samo na bazi onog carstva nužnosti. Osnovni je uslov svega toga smanjenje radnog dana. U buržoaskom društvu gdje je rad nužnost - otuđenje, radnik tek nakon proizvodnog rada postaje uslovnočovjek, te na temelju uslova koje stvara čovjek nalazi svoju samostalnost i slobodu. U tom smislu, u

komunističkoj zajednici Marksov čovjek nije čovjek koji radi već koji razvija svoje sposobnosti u pravcu stvaralaštva kulturnih tvorevina koje će se razvijati s maksimalnom punoćom. Taj potpuni i svestrani razvitak involvira razvitak svih psihičkih sposobnosti. *Priroda se čovjeka emancipuje tamo gdje nema više mjesta za rascjep subjekta i objekta.* To su antiasketska obilježja marksističke doktrine preuzeta od Fojevbaha i francuskih materijalista. Neke su od stranica iz Ranih radova, očito fojevbahovskog nadahnuća, jer govore o emancipaciji osjećaja koji postaju ljudski, odnosno ljudska priroda s komunizam se u potpunosti humanizira - naturalizam postaje dovršenim humanizmom. Ovo se ne treba shvatiti, kao moralizirajuća intencija u svom antiindividualističkom određenju, čovjeka koji se žrtvuje za društvo, nego samo kao hipotetski zahtjev prevladavanja svake vrste rascjepa pojedinačnog i opšteg interesa. Možda bi se moglo govoriti iznad i izvan ovog prevladavanja o pronađenom humanizmu kao dovršenom individualizmu. Ipak je Marks novo društvo - komunizam definisao više kao stanje, kao dovršen istorijski proces analogno Hegelovoj koncepciji istorije, gdje je sloboda moguća samo u državi, kao što je kod Marksa *ontološka sloboda moguća samo u komunizmu.*

Literatura:

1. Fuad Saltaga, Sociologija, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 1999.
2. Slavo Kukić, Sociologija, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2004.